

יצרנהו כאישון עינו

יִמְצָאֵהוּ בְּאֶרֶץ מִדְבָּר וּבְתַהוֹ יִלְל יִשְׁמַן יִסְבְּבֵנָהוּ יִבּוֹנְנָהוּ יִצְרְנָהוּ כְּאִישׁוֹן עֵינוֹ: (דברים לב ז).¹

שְׁמַרְנִי כְּאִישׁוֹן בְּתַעֲיִן בְּצַל כְּנַפְיָךְ תִּסְתִּירֵנִי: (תהלים יז ח).²

שֹׁמֵר מִצּוֹתַי וְחִיָּה וְתוֹרַתִּי כְּאִישׁוֹן עֵינֶיךָ: (משלי ז ב).³

תנחומא פרשת קדושים סימן ו – שמור את שלי ואשמור את שלך

אמר הקב"ה אם שמרת את שלי, לקרות קריאת שמע כתיקנה, אני אשמור את שלך. לכך דוד מקלס: "שמרני כאישון בת עין" - אמר לו הקב"ה: "שמור מצותי וחיה". אמר ר' שמעון בר חלפתא: משל למה הדבר דומה? לאדם שהוא בגליל ויש לו כרם ביהודה. ואדם אחר שהוא ביהודה ויש לו כרם בגליל. אותו שבגליל הולך ליהודה לעדר את כרמו, וזה שביהודה הולך לגליל לעדר את כרמו, עמדו (נפגשו?) זה עם זה. אמר זה לזה: עד שאתה בא למקומי, שמור את שלי בתחומך ואני אשמור את שלך בתחומי. כך, אמר דוד: "שמרני כאישון בת עין", אמר לו הקב"ה: "שמור מצותי וחיה".⁴

רש"י דברים פרק לב פסוק י – האישון השחור

כאישון עינו - הוא השחור שבעין, שהמאור יוצא הימנו.⁵

רשב"ם דברים פרק לב פסוק י – העפעף השומר על העין

כאישון עינו - יצרנהו הקב"ה לישראל כמו באישון ששומר את העין, הוא הבשר שנכפף על העין שקורין פלפירא. ולפי שמכסה את העין ומחשיך אותו נקרא אישון, וכמוהו שומרני כאישון בת עין. כנוגע בבבת עינו הוא שקורין פרונילא שרואין בה.⁶

מצודת ציון תהלים פרק יז פסוק ח – איש קטן

כאישון בת עין - הוא השחור יקרא אישון על שנראה בו צורת איש קטן והנוי"ן יורה על קוטן הדבר ושם העצם הוא בת עין והוא גלגל העין משם בא האור.⁷

ספרי דברים פסוקא שיג על הפסוק בפרשתנו – גלגל העין

¹ והפסוק הסמוך הוא: "כנשר יעיר קינו" עליו כבר זכינו לדרוש בפרשה זו בשנה האחרת.

² כאן נוספה המילה "בת" - "אישון בת עין" שהוא כנראה שילוב של "אישון עין" ו"בבת עין" שמקורו בזכריה ב יב: "כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו". ראו מכילתא דר' ישמעאל בשלח: "ר' יהודה אומר: בבבת עין אינו אומר כן, אלא בבבת עינו כתיב, כביכול כלפי מעלה". עינו של הקב"ה. וכן הוא באבות דרבי נתן נוסחא ב פרק מד: "דברים שנאמרו למטה נאמרו כלפי למעלה". יצרנהו כאישון עינו (דברים לב ז) - כי הנוגע בכם נוגע בבבת עינו (זכריה ב יב).

³ אלה שלושה הפסוקים בתנ"ך בהם מופיע "אישון עין". והאחרון, מספר משלי, שונה מהשניים הראשונים. בראשונים, הקב"ה שומר כאישון עין ובאחרון, האדם מצווה לשמור כאישון עין. ועל כך במדרש הבא.

⁴ זו ההדדיות של שמירה כאישון העין או בת העין, בין האדם (הפסוק בתהילים) והקב"ה (הפסוק במשלי). ואפשר ש-"שמירה" כאן היא גם במובן של עבוד ופיתוח, כמו "לעובדה ולשומרה" (בראשית ב טו). ואנחנו רוצים להתמקד בביטוי "אישון העין". מהו אישון עין זה?

⁵ ועל הפסוק בתהלים אומר רש"י שם: "כאישון - הוא השחור שבעין שהאור תלוי בו ועל שם שחרוריתו הוא קרוי אישון לשון חושך". ועל הפסוק במשלי הוא אומר: "שחור של עין שהוא דומה לחושך כמו אישון לילה". באחרון, יוצר רש"י קשר בין הביטוי "אישון עין" והביטוי "אישון לילה". שניהם מלשון חושך, אבל מרמזים לאור שיבוא כפי שמשתמע מגמרא ברכות שלהלן. ראו מילון אבן שושן שמפריד בין שני הביטויים.

⁶ הנכד (רשב"ם) חולק על הסבא (רש"י) וסבור שהאישון איננו מרכז (גלגל) העין, אלא העפעפיים המכסים את העין. מרכז (גלגל) העין נקרא בת העין או בבת העין (מה באמת פירוש בבת העין? יש אומרים שזה בא מארמית, מלשון שער - בבא). וכן פירש רד"ק (ירמיהו פרק ט פסוק יז): "ועפעפינו - הם אישוני העינים". וכן מצודת ציון בהערה הסמוכה. ורמב"ן מביא פירוש נוסף בכיוון שונה לגמרי הן מרש"י והן מרשב"ם: "וטעם כאישון עינו - רמז לניצור, יאמר שינצור השם אותו כאשר יצור הוא עצמו את עינו". לפי זה, אישון עינו פירושו איש השומר על עינו וכלל לא מדובר בחלק בגוף האדם. ראו פירושו על הפסוק שם.

⁷ אישון - איש קטן, דמות המסתכל אשר משתקף בעין חברו. וכן פירש מצודת ציון על הפסוק במשלי הנ"ל וכן בשמואל ב פרק יג פסוק כ: "... יצרנהו כאישון עינו - הנקרא כן ע"ש האיש הקטן הנראה בעין". פירוש זה נראה כמרחיב בכיוון של רש"י. אבל במקומות אחרים, ירמיהו ט יז, איוב ג ט וכן בתהלים יא ד, פירש בעל מצודות ציון שאישון הם העפעפיים כפירוש רשב"ם.

"ימצאהו בארץ מדבר" - זה אברהם ... "יצרנהו כאישון עינו" - אפילו בקש הקדוש ברוך הוא מאברהם אבינו לגלג עינו היה נותן לו.⁸

מסכת ברכות דף ס עמוד ב

הנכנס לישן על מיטתו אומר משמע ישראל עד והיה אם שמוע. ואומר ברוך המפיל חבלי שינה על עיני ותנומה על עפעפי ומאיר לאישון בת עין.⁹

מדרש תנחומא בפרשתנו "יצרנהו כאישון עינו"¹⁰

מעשה באדם אחד עשיר גדול ומקובל והייתה לו בת אחת יפת תואר מאד ונשאת שלשה פעמים לשלשה בני אדם ובכל לילה ראשונה של נשואיה למחרת מוצאים בעלה מת.¹¹ אמרה: לא ימותו עוד בני אדם עלי, אשב אלמנה ועגונה עד אשר יראה המקום וירחם.¹² ישבה ימים רבים.

והיה לאותו עשיר אח עני מאד במדינה אחרת והיו לו עשרה בנים. ובכל יום ויום הוא ובנו הגדול מביאין חבילי עצים מן היער ומוכרין אותן ומזה היו מתפרנסין הוא ואשתו ובניו. פעם אחת לא מכרו ולא היה להם מעות לקנות לחם ולא אכלו אותו היום ... ונתעטף רוח האב.¹³ זלגו עיני הבן דמעות על עוניים ותלה עינו למרום.

הרהר הבן בלבו נטל רשות מאביו ומאמו והלך למדינת דודו, וכשבא לביתו שמח שמחה גדולה דודו עליו וגם אשתו ובתו ושאלו לו על אביו ועל אמו ועל הבנים. ישב עמו שבעה ימים. לסוף שבעת ימים בא הבחור לדודו, אמר לו: שאלה אחת אני שואל ממך אל תשיבני.¹⁴ אמר לו דודו: אמור בני מה שתרצה. אמר לו: הישבע לי וכן עשה. אמר: זאת השאלה אשר אני שואל ממך שתיתן לי בתך לאישה. כששמע האיש בכה. אמר לו: אל בני אל כי בעוונותי כך מדתה. אמר לו: על מנת כך.¹⁵ אמר לו: אם על עסקי ממוני אתה קופץ עליה, אל תשאנה ואני אתן לך כסף וזהב הרבה. כי אתה בחור נאה וחכם ובעצתי אל תסתכן. אמר לו: כבר נשבעת על הדבר הזה.¹⁶ ראה העשיר הדבר ונתרצה לו ובא לבתו וספר לה את הדברים. כששמעה זאת בכתה וצעקה במר נפשה ותלתה עיניה למרום ואמרה: ריבון העולמים תהי ידך בי ואל ימותו כל אלו עלי.¹⁷ מה עשה? קדְּשָׁה ועשה משתה וקרא

⁸ לענין הפירוש מהו אישון העין, מדרש ספרי הוא כפירוש רש"י; נכון יותר, מדרש ספרי הוא המקור לרש"י. אבל לעצם הפשט של הפסוק, נראה שמדרש ספרי הופך את סדר הדברים. לא הקב"ה נוצר את האדם (אברהם), אלא אברהם נוצר את דבר הקב"ה ונאמן לו, עד כדי מוכנות לנתינת אישון או בבת העין שלו - ההפך מהפירוש המקובל. ראו בספרי בהמשך שם גם על מסירות בני ישראל במתן תורה: "דבר אחר, יצרנהו כאישון עינו, הולכים שנים עשר מיל וחוזרים שנים עשר מיל על כל דיבור ודיבור ולא היו נרתעים לא מן הקולות ולא מן הלפידים". בכך אפשר שמדרש ספרי כבר הקדים את תנחומא לעיל בהדיות של השמירה. ובהמשך מדרש ספרי נמצא גם הפירוש המקובל: "יצרנהו כאישון עינו - משמרם מן המזיקים שלא יזיקום כענין שנאמר: כי הנוגע בכס נוגע בבבת עינו" (זכריה ב יב).

⁹ בייחול ובתקווה לאור יום המחרת שיאיר כפי שכבר הצענו לעיל. וברמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ז הלכה א הנוסח הוא: "המפיל חבלי שינה על עיני והמשקיע שינת תרדמה והמאיר לאישון בת עין". ובסידור רב עמרם גאון: "המפיל חבלי שינה על עיני ומשקיע שינת תרדמה על עפעפי ומנוחה על אישון בת עין, ושמרני כאישון בת עין". ובמחזור ויטרי סימן עז: "המפיל חבלי שינה על עיני ומשקיע שינת תרדמה על עפעפי. ומאיר לאישון בת עין". משמע שעפעפיים ואישון הם שני דברים שונים, כשיטת רש"י ולא כשיטת רשב"ם. והלשון בכולם הוא "אישון בת עין".

¹⁰ מדרש זה הוא כפי הנראה "אגדה ימי ביניים" שהתווספה למדרש תנחומא המודפס שבידינו (תנחומא הרגיל, ורשא) על ידי העורכים והמלבה"דים הזרזים שרצו למלא את הספר ו"לא להשאיר את הגיליון ריק". (בתנחומא בובר (הקדום) הוא איננו). וכיון דעל - על (בבא בתרא כא ע"א, ביטוי שפירושו: כיון שנכנס - נכנס). אף אנו נחרוג הפעם ממנהגנו להתמקד במדרשי חז"ל הקדומים ונביא סיפור אגדי זה. ננסה למצוא לו שורשים חז"ליים, כולל המוטיב המרתק שבו: ניצחון האישה - אם כל חי אשר נוצרת את האדם מילדותו - על המוות.

¹¹ מסכת יבמות דף ע"ב. וכשיטת רשב"ג שם שצריך שלוש פעמים כדי להיות מוחזקת "אישה קטלנית". ונראה שמוטיב מרכזי במדרש וספור זה הוא ההתנגדות לרעיון האישה הקטלנית או "האלמנה השחורה".

¹² בניגוד לסיפור תמר ויהודה שהוא שאמר לה: "שבי אלמנה בית אביך עד יגדל שלה בני" ובסוף לא נתן לה (או שמראש לא חשב לתת לה), כאן הנערה היא שגוזרת עגינות על עצמה. עד כמה? "עד אשר יראה המקום וירחם". אולי בסתר ליבה היא מצפה לאיזה נס, לאיזה מהפך שיוציא אותה מעגינותה ומקללת האישה הקטלנית.

¹³ התעלף מצער ומרעב.

¹⁴ ריקם. אבל הוא לא מסתפק בכך ומשביע את דודו שימלא את בקשתו. מן הסתם ידע הבחור את הסיפור הטרגי של בת דודו.

¹⁵ על מנת כן או על מנת כך הוא אמירה של קבלה. ראו לשון זה בהתראה לאדם שלא יעבור עבירה והוא עונה "על מנת כן אני עושה" (סנהדרין עב ע"ב). אבל כאן אולי כמו שנאמר למשה ואהרון בקבלת השליחות: "בני סרבנין הן טרחנין הן, על מנת כן תהוא מקבלין עליכם" (ספרי זוטא פרק יא). ראו דברינו [בני סרבנים](#) [הם](#) בפרשת שמות.

¹⁶ שהבטיח לו שלא ישיב פניו ריקם ונשבע לו. אנחנו מתפתים להציע שנשמטה כאן י"ד והבחור, אחיין, אמר לדודו שכבר נשבע לבת דודתו שיישאנה: כבר נשבעתי (לה) על הדבר. אבל מהפתעתה של הבת להלן לא משתמע כך. עכ"פ, כעת עומדת השבועה מול הפחד מאישה קטלנית ומנצחת.

¹⁷ מזכיר את דברי דוד בעת המגפה בעם (בעקבות ספירת העם: "הנה אנכי חטאתי ואנכי העניתי ואלה הצאן מה עשו תהי נא ידך בי ובבית אבי" (שמואל ב כד ז)). ראו דברינו [קניית הר הבית](#) ביום ירושלים.

לזקני העיר ועשה כילה וישב החתן בתוכה. ונזדמן לו זקן אחר והוא אליהו ז"ל וקראו בינו לבינו ואמר לו: בני, איעצך עצה נכונה ואל תט מעצתי. כשתשב לסעוד יבוא אליך עני לבוש בגדים שחורים וקרועים, עני שאין כמוהו בכל העולם. כשתראהו תקום ממושבך והושיבהו אצלך והאכילהו והשקהו ושמש לפניו בכל כוחך וכבדהו ואל תפל דבר מכל אשר דברתי לך ותישאר לשלום ואני אלך לדרכי. הלך לו הזקן ובה החתן למקומו.¹⁸

ישבו על המשתה. כשהתחילו לאכול, בא אותו עני. וכשראהו החתן עמד ממקומו ועשה לו כל מה שאמר לו הזקן. לאחר המשתה אותו העני קרא לחתן הביאו לחדר אמר לו: בני אני שלוחו של מקום ובאתי הנה לקחת את נפשך.¹⁹ אמר לו: אדוני, תן לי זמן שנה אחת או חצי שנה, אמר לו: לא. אמר לו: אם כן תן לי שלושים יום או שבעה ימי המשתה. אמר לו: לא אתן לך אפילו יום אחד כי כבר הגיע עתך. אמר לו: בבקשה ממך המתן לי עד שאלך ואקח רשות מאשתי. אמר לו: לדבר הזה אשא פניך ולך בוא מהרה. הלך לחדר והיא יושבת יחידה ובוכה ומתפללת לקונה.²⁰ קרא הבחור אליה ובאת לפתוח לו. הביאהו אצלם בחדר החזיקה בו ונשקה לו. אמרה לו: אחי למה באת? אמר לה: ליטול רשות ממך כי בא עתי ללכת בדרך כל הארץ. אמרה לו: לא תלך אלא תשב הנה ואני אלך לו ואדברה עמו. הלכה ומצאה אותו. אמרה לו: אתה המלאך שבאת לבקש נפש אישי? אמר לה: הן. אמרה לו: לא ימות עתה. כתוב בתורה "כִּי יִקַח אִישׁ אִשָּׁה חֲדָשָׁה לֹא יֵצֵא בְּצַבָּא וְלֹא יַעֲבֹר עָלָיו לְכָל דְּבַר נְקִי יִהְיֶה לְבֵיתוֹ שָׁנָה אַחַת וְשָׁמַח אֶת אִשְׁתּוֹ אֲשֶׁר לָקַח" (דברים כד ה). והקב"ה אמת ותורתו אמת, ואם תיקח את נפשו תעשה התורה פלסתר.²¹ אם תקבל דברי מוטב ואם לאו, תבוא עמי לבית דין הגדול.²² מיד גער הקב"ה במלאך והלך. בלילה שכבו יחד החתן והכלה, ואבי הכלה ואמה בוכים בחדרם וכשהגיע לחצי הלילה קמו האיש והאשה להכין קבר לחתנם קודם שיעלה עמוד השחר. כשקמו שמעו החתן והכלה משחקין ושמתים יחד. נכנסו לחדר לראות הדבר, ראו ושמחו והודיעו הדבר לקהל והודו לשם. וזהו שהקב"ה נוצר הבוטחים בו.²³

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: בעניין "אישה קטלנית" או "אישה מוחזקת", ראו תשובה להלכה בשו"ת הרמב"ם סימן ריח: "התשובה: תמה אני תמיהה גדולה על תלמידי חכמים יקרים עסוקים בתורה תמיד, שיסתפקו עליהם מדרגות האיסורים עד זאת המידה ולא יבדילו בין האסור מן התורה למה שהוא אסור מדבריהם ולמה שהוא מגונה בלבד ואין איסור בו. והיותר תימה בשאלה הוא השוואתכם ספק נפשות הבא בידים, שדוחה מילה, לספק נפשות, שחוששים לו על דרך הניחוש והכישוף והדמיונות והדימויים, אשר במקצת הזמנים יקבלו פעולתם הגופות חלושי הבנין. אך לא ביאור אלו העניינים הוא כוונת התשובה, אלא דעתנו, שזאת המוחזקת מגונה שתינשא לשאר האנשים [כן פסק רבינו בהלכות אסורי ביאה פכ"א הל"א, פ"ו], אבל אין איסור בזה כלל. ואין הבדל בין אדם, שישא מוחזקת או יאכל מכי שא דאסר גנאה (שבת פב

¹⁸ יצא החתן מהכילה, מהחופה, שם דיבר איתו אליהו ונכנס אל בית המשתה.

¹⁹ עצתו של אליהו לכבד את העני לבוש השחורים לא הצילה איפוא את הבחור מסכנת המוות, אלא רק נתנה לו ארכה ואת ההזדמנות לערב את אישתו ולעמת אותה עם מלאך המוות. מצות הצדקה רק קונה זמן. את ההתמודדות עצמה עם המוות עושה האישה בתוקף למדנותה וידעיותיה בתורה שהיא תורת חיים.

²⁰ כל הקרואים יושבים ושותים במשתה השמחה. והחתן והכלה נאבקים על חייהם וברית נישואיהם.

²¹ ראו דבריה הנמרצים של חנה, גמרא ברכות לא ע"ב: "אמרה חנה לפני הקב"ה: רבונו של עולם, אם ראה - מוטב, ואם לאו - תראה, אלך ואסתתר בפני אלקנה בעלי, וכיון דמסתתרנא משקו לי מי סוטה, ואי אתה עושה תורתך פלסתר, שנאמר: ונקתה ונזרעה זרע". בדברינו [הפילת חנה](#) בראש השנה ובדברינו [הטיחו דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך. השוו גם עם דברי אשת החסיד לאליהו בילקוט שמעוני מגילת רות רמז תרז, מובא בדברינו [שני סיפורים על עוני עושר וצדקה](#) במגילת רות.

²² "בית דין הגדול שבלשכת הגזית שממנו יוצאת תורה לכל ישראל" (סנהדרין פרק יא משנה ד). אבל בשבוע הבא - פרשת וזאת הברכה בהקשר עם מותו של משה - נראה שבית דין הגדול הוא כינוי לקב"ה עצמו (ראו דברים רבה יא י: "ועדיין לא נתחתם גזר דין הקשה עד שנגלה עליו בית דין הגדול, אמר לו גזירה היא מלפני שלא תעבור"). ועל הקשר בין בית הדין הגדול ואלהיו, ראו ערובין מג ע"ב.

²³ ונוצרים כאישון עינו. זה הקשר לפרשה ולנושא שלנו. השווה סיפור זה עם הסיפור על בתו של ר' עקיבא, מסכת שבת קנו ע"ב (הנוסח להלן בעברית ע"פ שטיינזלץ, כולל מילות הרחבה והסבר [בסוגריים מרובעות]): "ר' עקיבא הייתה לו בת ואמרו לו החוזים בכוכבים: באותו יום שתיכנס לחופה יכיש אותה נחש ותמות. ודאגה מאד על דבר זה. ביום החתונה לקחה סיכה [מראשה] ונעצה בחור שבכותל [לשמירה] ונזדמן שנכנסה הסיכה בעינו של הנחש [ומת]. בבוקר כשהוציאה את הסיכה היה הנחש נמשך ובא אחריה [כשהוא מת]. אמר לה אביה: מה עשית [שזכית להינצל מהנחש]? אמרה לו: בערב [החתונה] בא עני ודפק על הדלת והיו הכל טרודים בסעודה ולא היה מי שישמע אותה. קמתי, לקחתי את מנתי שנתתי לי ונתתי אותה לו. אמר לה: מצווה עשית [ובשכרה ניצלת!] יצא ר' עקיבא ודרש: וצדקה תציל ממות", ולא ממיתה משונה, אלא ממיתה עצמה". השווה סיפור זה עם הסיפור שלנו. מה שווה ומה שונה. האם ניתן בכלל להשוות את שני הסיפורים?

ע"א) וכיוצא בזה.²⁴ והלכה למעשה אצלנו בכל ארצות אנדלוס תמיד, (שאם) ימות לאשה בעל אחר בעל, מספר בעלים, היא לא תימנע מלהינשא, ביחוד כשהיא בשנות הבחורות, בגלל ההפסד שיש לחשוש בזה. וכבר מצינו, שחכמי התלמוד (גיטין לח ע"א) התירו לעבור על אסורי הנאה²⁵ ושחררו אמתא, עד שלא נשאר מכשול לפריצים, ואיך נסכן אנו בבנות ישראל לצאת לתרבות רעה? ותכלית (מה שיעשו) המהדרים אצלנו היא, שלא לקדש מוחזקת, אלא לומר לה בפרוש אם תמצאי מי שיקדש אותך, הרי אנו לא נחייבו (לגרשך), אלא (הדבר תלוי) בכך ... והיו האשה עם חתנה מערימים, שיקדשום שניים בעלמא. ואחר כך היא באה לבית דין וכותבין לה כתובה ונכנסת לחופה ומברכים אותה בית דין שבע ברכות שלה, הואיל ונתקדשה. כך עשה בית דינו של רבינו יצחק הרב ז"ל בעל ההלכות, וכך בית דינו של רבינו יוסף הלוי תלמידו.²⁶

²⁴ חבילת ירק שקשר הגנן, הריגת כינה על בגד ושאר מיני דברים שאנשים נמנעו מלעשות בשל חשש לכשפים, ראו שם העימות בין המטרוניתא לחכמים שהיא אוסרת והם מתירים (את הכשפים).

²⁵ המלה הנאה הוא טעות סופר, כך מגיחים במקום.

²⁶ בקיצור, ההלכה היא ברורה אבל החששות והמיסטיקה גם הם חזקים. אז מה לעשות? לקבוע עובדות בשטח, שהזוג הצעיר יינשא לא ע"י רבנים ובית דין, אלא בפני שני עדים ("יקדשום שניים בעלמא") ואח"כ יבואו לבית הדין והם כבר יברכו על המוגמר, יכתבו להם כתובה, יכניסום לחופה ויברכום בשבע ברכות. אולי זו דרך גם בימינו למקרים 'קשים' שבית הדין יודע מה האמת אבל מפחד לפסוק כך לכתחילה.